

O KOMUNIKATIVNOJ KOMPETENCIJI *

Iz perspektive koja se vezuje za transformaciono-generativnu gramatiku, svet lingvističke teorije ima dva dela: jezičku „kompetenciju” ili sposobnost, i govornu „performansu” ili delatnost. Za jezičku sposobnost uzima se da se odnosi na prećutno znanje jezičke strukture, tj. na znanje koje obično nije svesno niti pristupačno za spontano izveštavanje, ali koje je nužno implicirano u onome što (idealni) govornik-slušalac može da kaže. Prevashodni zadatak teorije jeste da omogući eksplicitno obrazlaganje *takvog znanja, naročito u odnosu prema urođenoj strukturi od koje ono mora da zavisi*. Upravo posredstvom takvog znanja može se proizvesti i razumeti beskonačan skup rečenica, a za jezik se može reći da je „stvaralački”, da je *energeia*. Za govornu delatnost se najizričitije uzima da se odnosi na procese koji se često nazivaju šifrovanjem i dešifrovanjem.

Ovakva teorija jezičke sposobnosti postulira idealne predmete, izuzete iz sociokulturnih obeležja koja bi mogla ući u njihov opis. Sticanje te sposobnosti takođe se sagleda kao u biti nezavisno od sociokulturnih obeležja, takvo da zahteva samo prikladan govor u sredini u kojoj se dete nalazi. Teorija govorne delatnosti je jedini sektor koji bi mogao imati specifičnu sociokulturnu sadržinu; ali iako se poistovećuje sa teorijom upotrebe jezika, ona se u suštini bavi psihološkim nuzproizvodima analize gramatike, a ne, na primer, društvenom interakcijom. Što se tiče neke konstitutivne uloge sociokulturnih obeležja u usvajanju ili obavljanju delatnosti, stav koji se zauzima izgleda sasvim negativan. Gotovo se ništa ne kaže, a i kada bi se šta reklo, moglo bi se očekivati da bi to bilo u duhu omalovažavanja... Sve dok je „delatnost” neka vrsta ot-

*) Dell H. Hymes, „On Communicative Competence” (1971). Iz zbornika *Sociolinguistics* (J. B. Pride and J. Holmes, Eds.), Harmondsworth, 1972. Odlomci iz duže rasprave.

padne kategorije odgovarajuće teorije, jasno je da će nositi bitnu konotaciju nesavršenog ispoljavanja sistema koji joj leži u osnovi.

Ne verujem da je slučajno to što sociokulturnim obeležjima nije dato izričito mesto. Ograničavanje jezičke sposobnosti na pojmove homogene zajednice, savršenog znanja, i nezavisnosti od sociokulturnih činilaca ne izgleda prosto kao jedna pretpostavka koja pojednostavljuje stvari, od one vrste koju mora da učini svaka naučna teorija. Kad bi to bilo tako, neka primedba u tom smislu mogla bi se napraviti; potreba za uključivanjem sociokulturne dimenzije mogla bi se pomenuti; čak bi se mogla nagovestiti priroda takvog uključivanja. A reklo bi se da nije slučajno ni pretežno povezivanje delatnosti sa manjkavošću. Svaki odsečak govora izvesno je nesavršen pokazatelj znanja koje mu leži u osnovi. Ali za govornike koji dele ovo znanje, takav raspored može se oceniti kao delotvoran. A ako pribegnemo svojim intuicijama u pogledu govora, a ne samo gramatike, možemo videti da ono što je za gramatiku manjkavo ili neobrazloženo može biti vešto obavljanje jednog društvenog čina, ili strukturisano, spontano svedočanstvo o rešavanju problema i pojmovnom mišljenju. Ove stvari mogle bi se priznati, čak i ako se ne bi detaljnije razmatrale.

Odsustvo mesta za sociokulturne činioce i povezivanje govorne delatnosti sa manjkavošću razotkrivaju, u stvari, ideološku stranu ovog teorijskog stanovišta. To je, ako smem ovako da se izrazim, pomalo jedan rajski pogled. Ljudski život izgleda podeljen između gramatičke sposobnosti, jedne idealne i urođene moći, i govorne delatnosti, nužde koja pomalo podseća na jedenje jabuke i koja savršenog govornika-slušaoća gura u posrnuti svet. O ovom svetu, gde značenja osvajamo u znoju lica svoga, i gde se opštenje postiže s naporom, gotovo ni reči nema. Vladajuću predstavu tvori apstraktni, izolovani pojedinac, bezmalo kakav nemotivisani saznanjni mehanizam, koji je tek onako uzgred ličnost u jednom društvenom svetu.

Naravno, svaki teorijski stav ima neki svoj ideološki vid, i takav vid sadašnje lingvističke teorije nije njen izum. Jedna od glavnih odlika moderne lingvistike jeste to što ona strukturu uzima kao nešto što je samo sebi prevashodan cilj, ispoljavajući težnju da umanja značaj upotrebe, a da pri tom zadrži punu pretenziju na veliki značaj koji se pridaje jeziku. (Ovo nasuprot antičkom svetu, gde je struktura bila sredstvo upotrebe, a gramatičar bio podređen retor). Ishod može nekad da izgleda veoma srećan. S jedne strane, ograničavanjem delokruga na podatke koji se nezavisno i lako podaju

strukturisanju može se uživati prestiž napredne nauke; s druge strane, uprkos zanemarivanju društvenih dimenzija upotrebe, zadržava se prestiž bavljenja nečim što je od fundamentalnog značaja za ljudski život.

U ovom svetlu, Čomski je sasvim u pravu kada piše da je njegovo shvatanje delokruga lingvističke teorije na liniji osnivača moderne opšte lingvistike. Ako se pri tom misli na modernu strukturalnu lingvistiku, sasvim je izvesno da je ona dala važnog podsticaja da se predmet lingvističke teorije definiše pozivanjem na ono što on nije. U de Sosirovoj lingvistici, prema uobičajenom tumačenju, *langue* je bio privilegovano polje strukture, a *parole* rezidualno područje varijacija (između ostalog). Čomski povezuje svoje poglede na sposobnost i delatnost sa sosirovskim koncepcijama, ali svoja shvatanja ocenjuje kao nadmoćna jer idu dalje od predstave o jeziku kao sistematskom inventaru jedinica, obnavljajući humboltovsku koncepciju dubljih procesa. Shvatanja Čomskog odista su nadmoćna, i to ne samo u ovom pogledu, nego i u samoj terminologiji koju uvode za obeležavanje ove razlike. „Sposobnost“ i „delatnost“ nose mnogo neposredniji nagoveštaj konkretnih lica, situacija i radnji. Uistinu, sa stanovišta klasične tradicije u strukturalnoj lingvistici teorijsko stanovište Čomskog je u isti mah njeno novo oživotvorenje i njen vrhunac. Ono do savršenstva dovodi želju da se u praksi bavi samo onim što je u jeziku unutrašnje, a da se ipak tu pronade takva unutrašnjost koja je teorijski od najšireg i najdublje ljudskog značaja. Nijedna moderna lingvistička teorija nije produbljenije progovorila bilo o ovoj unutrašnjoj strukturi ili o ovom suštastvenom ljudskom značaju.

Dok ovo novo oživotvorenje buja, oko njega izbijaju pupoljci jednog shvatanja koje će ga možda odmeniti pre isteka ovog veka. Ako do takvog odmenjivanja dođe, to će biti iz ovog razloga: upravo kao što je transformaciona teorija uzročila da apsorbuje svoje prethodnike i da se poduhvati još i sa strukturalnim odnosima van njihovog domašaja, tako će se iskristalisati novi odnosi, odnosi sa jednom neizbrisivom društvenom komponentom, za čije će obuhvatanje i obradu biti potrebna jedna šira teorija. Ovom istorijskom predskazanju vратиću se na kraju ovog rada...

Rad sa decom, kao i rad na pitanjima mesta jezika u obrazovanju, očigledno zahteva teoriju koja može da se pozabavi heterogenom govornom zajednicom, diferencijalnom jezičkom sposobnošću, konstitutivnom ulogom sociokulturnih obeležja — koja može da uzme u obzir pojave kao što su slaba kontrola maternjeg jezika, so-

cio-ekonomske razlike, razvijena višejezičnost, relativnost sposobnosti u „arapskom”, „engleskom” itd., izražajne vrednosti, društveno određena percepcija, kontekstualni stilovi i zajedničke norme za vrednovanje varijabli. Oni čiji rad zahteva jednu takvu teoriju najbolje znaju kako se mali deo njenog sadržaja sada može specifikovati. Dve se stvari mogu reći. Prvo, i lingvistici je potrebna takva teorija. Pojmovi koji se bez ikakvog pitanja postuliraju kao osnovni za lingvistiku (govornik-slušalac, govorna zajednica, govorni čin, prihvatljivost itd.) jesu, kako vidimo, zapravo sociokulturne varijable, i tek kada se pređe sa njihovog postuliranja na njihovu analizu mogu se obezbediti osnovi same lingvističke teorije. Drugo, sam pojam sposobnosti može nam pružiti ključ rešenja. Preduzeta uporedna proučavanja uloge jezika — a njih nije bilo mnogo — pokazuju da priroda i ocena jezičke moći variraju od jedne kulture do druge; čak i pitanje šta će se računati kao isti jezik ili ista varijanta, a sa čime bi se sposobnost mogla dovesti u vezu, delom zavisi od društvenih činilaca (Gumperz, 1964; Labov, 1966). Polazeći od pretpostavke da sposobnost korisnikâ jezika pozivâči za sobom veštine i sudove koji se u spletu uzajamne zavisnosti pozivaju na sociokulturna obeležja, da se nazreti kako bi se ovaj pojam mogao proširiti da bi se tome prilagodio...

Ina više sektora komunikativne „kompetencije”, ili sposobnosti, od kojih je gramatički jedan. Drugim rečima, postoji ponašanje, a ispod nje ga ima više sistema pravila koja se odražavaju u sudovima i mogućnostima onih čije poruke to ponašanje manifestuje. U lingvističkoj teoriji koju razmatramo, kaže se da ima dve vrste sudova: o *gramatičnosti*, u vezi sa sposobnošću, i o *prihvatljivosti*, u vezi sa delatnošću. Oba para termina su strogo međusobno povezana; kritička analiza koju smo upravo dali zahteva analizu ovog drugog. Izvedena analiza posebno zahteva povlačenje eksplicitnih distinkcija unutar pojma „prihvatljivosti”, koje bi odgovarale distinkcijama u vrsti „delatnosti”; istovremeno, ceo ovaj skup termina mora biti ispitan i preuređen s obzirom na komunikativno kao celinu.

Ako treba razviti jednu adekvatnu teoriju jezičkih korisnika i jezičke upotrebe, izgleda da se mora prihvatiti da zapravo postoje četiri vrste sudova, a ne dve. A ako lingvističku teoriju treba integrisati sa teorijom komuniciranja i kulture, ova četvorostruka podela mora se izvesti na dovoljno uopšten način. Otuda bih izneo sugestiju da se, u pogledu jezika i drugih oblika komuniciranja i kulture, postavljaju četiri pitanja:

1. Da li je (i u kojoj meri) nešto formalno moguće;

2. Da li je (i u kojoj meri) nešto *izvodljivo* s obzirom na postojeća sredstva ostvarivanja;
3. Da li je (i u kojoj meri) nešto *prikladno* (adekvatno, srećno, uspelo) u odnosu prema nekom kontekstu u kome se upotrebljava i ocenjuje;
4. Da li se (i u kojoj meri) nešto *odista čini, stvarno obavlja*, i šta obavljanje toga podrazumeva.

Jedna jezička ilustracija: neka rečenica može biti gramatična, nespretna, taktična i retka. (Ova četiri elementa mogu se zamisliti kao uzastopni podskupovi; ili, još priličnije, kao delom podudarni krugovi).

Ova pitanja mogu se postaviti sa stanovišta nekog sistema samog po sebi, ili pak sa stanovišta ljudskih bića. Interesovanje za sposobnost ovde nameće ovo drugo stanovište. Može se učiniti više opaski. Postoji važan smisao u kome normalan član neke zajednice poseduje znanje u pogledu svih ovih vidova komunikativnih sistema koji su mu dostupni. On će tumačiti ili ocenjivati držanje drugih i samog sebe na više načina koji će odražavati znanje o svakom od njih (moguće, izvodljivo, prikladno; a ako se ostvaruje, onda i kako često). U jednom značajnom smislu za njega bi se moglo reći da raspolaže određenim kapacitetima u pogledu svakog od njih. U stvari, po shvatanju mnogih ovaj drugi smisao je uključen u ono na šta bi se mislilo pod njegovom sposobnošću. Na kraju, ne može se pretpostaviti da su formalne mogućnosti nekog sistema i individualno znanje identični; jedan sistem može sadržavati mogućnosti koje nisu deo aktuelnog znanja nekog njegovog korisnika. A ne može se pretpostaviti ni da je identično znanje koje stiču različiti pojedinci, uprkos identičnosti manifestacija i prividnog sistema.

S obzirom na ova razmatranja, mislim da nema dovoljno razloga za zadržavanje terminologije koja se razilazi sa opštijom upotrebom „sposobnosti” i „delatnosti” u naukama o čoveku, što je slučaj sa sadašnjim poistovećenjem sposobnosti, znanja i sistemske mogućnosti s jedne strane, a delatnosti, ponašanja, ograničenja ostvarivosti i prikladnosti, s druge. Izgleda da je potrebno da se ove stvari razdvoje i da se njihovi međusobni odnosi preispitaju, kako bi se omogućilo njihovo produbljeno i adekvatno istraživanje... *Ukupno uzev, moglo bi se reći da je cilj jedne široke teorije sposobnosti da покаže kako se povezuje ono što je sistemski moguće, ono što je izvodljivo i ono što je prikladno, proizvodeći i tumačeći kulturno ponašanje koje se u stvarnosti javlja...*

Pojam sociolingvističke interferencije je od najveće važnosti za odnos između teorije i prakse. Pre svega, treba primetiti da teorija sociolingvističke interferencije mora da počne od heterogenih situacija, čije su dimenzije društvene kao i jezičke. Zatim, ovaj pojam pretpostavlja pojam sociolingvističkih sistema između kojih dolazi do interferencije, čime pomaže da se uvidi kako bi se mogli koristiti rezultati raznolikih istraživanja koja bi inače mogla izmaći pažnji. (Ovim, na primer, mislim na prepreku koju uvredljivost termina „učenje drugog jezika” stavlja upotrebi odgovarajućih istraživanja u programima za učenike — Crnce.) Pojmovi sociolingvističke interferencije i sistema zahtevaju koncepciju jedne *integrisane teorije sociolingvističkog opisa*. U ono malo radova koji su dosad doprineli takvoj teoriji pokazalo se potrebnim da se pođe, ne od pojma jezika, nego od pojma *varijante* ili *koda*. Takva deskriptivna teorija posebno je primorana da prihvati da je istorijski stečeni status jezičkih sredstava kao srodnih ili nesrodnih jezika ili dijalekata sasvim sekundaran u poređenju sa njihovim statusom u stvarnim društvenim odnosima. Prvo, setimo se potrebe da se imena jezika stave pod znake navoda (kako smo to napred činili). Drugo, stepen jezičke sličnosti i distance ne može da predskaje uzajamnu razumljivost, a o upotrebi da i ne govorimo. Treće, sa funkcionalnog stanovišta sociolingvističkog opisa, sredstva potpuno različita po obuhvatu mogu se upotrebljavati u ekvivalentnim ulogama. Rečit primer je to što se obeležavanje intimnosti odnosno respekta, koje se u francuskom postiže promenom zamenice drugog lica (*tu: vous*), u Paragvaju može postići promenom celog jezika (garani: španski). Obrnuto, sredstva koja sa stanovišta jezika izgledaju ekvivalentna mogu imati sasvim različite uloge, kao npr. razrađeni i ograničeni kodovi engleskog koje je proučavao Bernstajn (Bernstein). Ukratko, moramo da raskinemo sa tradicijom mišljenja koja prosto proistovećuje jedan jezik sa jednom kulturom, uzimajući neki skup funkcija kao nešto što se po sebi razume. Da bismo se poduhvatili sa problemima društveno zapostavljene dece, kao i obrazovanja u velikim delovima sveta, moramo da počnemo od predstave o govornim navikama, ili sposobnostima, jedne zajednice ili populacije, i da mesto koje u njima zauzimaju sredstva istorijski izvedenih jezika smatramo empirijskim pitanjem. Ako posmatramo kodove koji funkcionišu, onda možemo naći da jedan jezik čine tri jezika; da se dijalekti razlikuju veoma mnogo ili samo za dlaku; da su stilovi skoro međusobno nerazumljivi, ili da ih neko sa strane jedva može da oceni kao različite. Objektivne lingvističke razlike su sekundarne, i one nikako ne govore sve što ima da se kaže. Ono što se mora znati jeste stav prema razlikama, funkcionalna

uloga koja im se pripisuje, način njihove upotrebe. Samo na bazi ovakvog funkcionalno motivisanog opisa mogu se utvrđivati upoređljivi slučajevi i razvijati validne teorije.

A što se tiče sociolingvističke interferencije među školskom decom, mnogo relevantnih obaveštenja i teorijskih sagledanja može se izvući iz slučajeva kakvi idu pod etikete „bilingvizma“, „jezičke akulturacije“, „dijalektologije“, „kreolizacije“, i razne druge. Vrednost koju bi jedna integrisana teorija sociolingvističkog opisa imala za praktičan rad bila bi u sledećem:

1. Ona bi pokušala da studije pod različitim nazivima smesti u zajednički analitički okvir; i

2. Uz smeštanje takvih obaveštenja u zajednički okvir, gde se može govoriti o odnosima između kodova, i tipovima kodnog prebacivanja, i tipovima interferencije između kodova, može se služiti teorijom a da se pri tom možda izbegnu konotacije koje nose termini kao što je „učenje drugog jezika“. (Možda, kažem, jer je veoma teško izbeći neprijatne konotacije bilo kojeg termina koji se upotrebljava za označavanje situacija koje su same po sebi osetljive i nezgodne.)...

Izdvojićemo sada tri međusobno povezana pojma, od značaja za teoriju sociolingvističkog opisa, kojima je zajednička odlika to što nam omogućuju da zasečemo preko različitih slučajeva i načinâ izveštavanja i dopremo do osnovnih odnosa. Jedan od njih je pojam *verbalnog repertoara*, čijem je razvijanju mnogo doprineo Gumperz (Gumperz, 1964). Ovde su pretpostavljeni heterogenost govornih zajednica i prioritet društvenih odnosa, a pitanje koje treba istraživati tiče se skupa varijanata, kodova ili podkodova kojima vlada pojedinac, zajedno sa vrstama prebacivanja iz jednog u drugi do kojih dolazi. (Opštije, ocenjivao bi se komunikativni repertoar.)

Drugi je pojam *jezičkih rutina*, organizacije rečničnih sledova, bilo kao aktivnosti jednog lica ili kao interakcije dva ili više njih. Književni rodovi pružaju očigledne primere; ustrojstvo drugih vrsta tekstova, kao i razgovora, privlači obnovljenu pažnju sociologa kao što je Saks (Sacks) i sociološki usmerenih lingvista kao što je Labov. Jezičke rutine su od posebne važnosti i stoga što mogu imati odliku koju je pokojni engleski filozof Ostin (Austin) nazvao *izvođenjem*. To jest, kazivanje ne predstavlja, ne odnosi se na neku drugu stvar; ono je samo stvar o kojoj se radi. Reći „svečano se zaklinjem“ jeste svečano se zakleti; time se ne imenuje nešto drugo što bi bilo čin svečanog zaklinjanja. Štaviše, pod ovim okolnostima ne postoji nikakav drugi način svečanog zaklinjanja osim kaziva-

njem da se to čini. Sa ovog stanovišta, nesposobnost i sposobnost u pogledu jezika povlače pitanja koja se ne tiču odnosa između jezika i nečeg drugog što bi jezik mogao da predstavlja ili upliviše; ponekad se takva pitanja tiču stvari koje se čine jezički ili se ne čine nikako. (Opštije, analizirale bi se jezičke rutine uz obuhvatanje gestova, paralingvistike itd.)

Treći je pojam *domenâ jezičkog ponašanja*, koji je Fišman produbljeno obradio u svojoj impresivnoj knjizi *Jezička lojalnost u Sjedinjenim Državama* (Fishman, 1966: 424-39). Složenost i strukturisanost upotrebe opet se podrazumevaju, a težište je na „najkonciznijem a najplodonosnijem označavanju prilika u kojima se jedan jezik (varijanta, dijalekt, stil itd.) po navici primenjuje umesto nekog drugog, ili uz njega” (str. 428. (Opštije, definisali bi se domeni komunikativnog ponašanja.)

Istina, isuviše često se značaj nekog sociolingvističkog obeležja, kao što je kod, rutina, ili termin ili razina oslovljavanja, traži uz pomoć čisto distribucionih pomagala. Obeležje se prati kroz skup konteksta u kojima se može upotrebiti bez obzira na neku semantičku strukturu koja bi mogla da interveniše. Takav pristup zanemaruje činjenicu da su sociolingvistička obeležja, kao i lingvistička obeležja, „znaci” u klasičnom sosirovskom smislu, koji obuhvataju formu i značenje (*signifiant* i *signifié*). Razlika je u tome što se tipičan jezički znak zamišlja tako kao da obuhvata fonološki oblik i referencijalno značenje (npr. *chien*- 'pas' i odgovarajuća životinja), dok sociolingvistički znak može, što se forme tiče, da obuhvati ceo jedan jezik, ili neki njegov organizovan deo, a značenje se može odnositi na neki stav, normu interakcije ili nešto slično. (Setimo se paragvajskog slučaja, gde — između ostalih dimenzija — španski ima značajnije distance, a garani bliskosti.) Tako u odnosu između obeležja i konteksta posreduje jedna semantička paradigma. Ovde postoji analogija sa predstavljanjem nekog leksičkog elementa u jednom jeziku putem forme (fonološka obeležja), značenja (semantička obeležja) i konteksta (obeležja sintaksičke selekcije). Štaviše, takva analogija može se uspostaviti i sa Morisovom tročlanom semiotičkom formulom: sintaktika, semantika, pragmatika — ako se ove tri mogu ovde tumačiti kao analogne formi, značenju i kontekstu.

Ako distribicioni pristup zanemaruje semantičku strukturu, postoji i jedan uobičajen semantički pristup koji zanemaruje kontekst. On analizira strukturu nekog skupa elemenata (recimo kodova, ili termina ličnog obraćanja) pretpostavljajući jedan normalan kontekst. Ovaj pristup

(tipičan za dobar deo komponentivne analize) je podjednako nemoćan da obrazloži raspon funkcija koje je tečan korisnik jezika u stanju da ostvari. Tačno je da se vrednost nekog obeležja definiše pre svega u odnosu prema jednom skupu normalnih konteksta (sredina, učesnika, ličnih odnosa, tema ili bilo čega drugog). Ali ako je data ova „neobeležena“ (pretpostavljena) upotreba, glumac je kadar da uvredi, polaska, oboji tekst komikom ili ga uzvisi itd. „obeleženom“ upotrebom toga obeležja (koda, rutine, razine obraćanja i dr.) u drugim kontekstima. Zahvaljujući svom prećutnom znanju o normalnim vrednostima, slušaoci mogu da protumače prirodu i stepen obeležnosti takve upotrebe.

Na taj način, razlike na koje možemo naići u jednoj zajednici mogu se odnositi na:

1. Prisustvo ili odsustvo nekog obeležja (koda, rutine itd.);
2. Semantičku vrednost koja se pripisuje nekom obeležju (npr. vrednost distance i neprijateljstva koja se engleskom pridaje među nekim američkim Indijancima);
3. Distribuciju tog obeležja po kontekstima; i
4. Međusobnu povezanost ovih nabrojanih elemenata u neobeleženoj i obeleženoj upotrebi.

Ovo razmatranje ne iscrpljuje pojmove i načine analize relevantne za teoriju za kakvom se oseća potreba. Veći broj naučnika razvija relevantne pojmovne pristupe, posebno Bernstajn, Fišman, Gamperc, Labov (moja sopstvena sadašnja formulacija naznačena je u ranijem radu: Hymes, 1967). Ali tri ovde izdvojena pojma ukazuju na važne dimenzije: kapacitete govornih lica, organizaciju verbalnih sredstava u društveno definisane svrhe, i osetljivost pravila na situacije. A moguće je i poslužiti se ovim triju pojmovima u cilju nagoveštavanja jednog praktičnog okvira za upotrebu u sociolingvističkom opisu.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)